

Informacja o krajowej i międzynarodowej współpracy kryminologów

Michał Fajst

Sztokholmska Nagroda Kryminologiczna za rok 2011: Robert Sampson i John Laub – spadkobiercy Eleanor i Sheldona Gluecków.

Sztokholmska Nagroda Kryminologiczna za rok 2011 zostanie wręczona dwóm znanym badaczom ze Stanów Zjednoczonych: Robertowi J. Sampsonowi i Johnowi H. Laubowi. Jury postanowiło wyróżnić ich *za odkrycie, że nawet czynni przestępcy mogą na dobre przestać popełniać przestępstwa po przejściu pewnych „punktów zwrotnych” w życiu.* Nagroda zostanie im wręczona przez królową Silię podczas ceremonii w sztokholmskim ratuszu. Uroczystość ta stanowi punkt kulminacyjny trzydniowej konferencji naukowej (13-15 lipca), podczas której odbywać się będą także seminaria i dyskusje panelowe, a także spotkania sieci tematycznych oraz sesja plakatowa. Swoje wystąpienia podczas konferencji potwierdzili (oprócz laureatów) m.in. Jianhong Liu (Uniwersytet w Makau, przewodniczący niedawno powołanego Azjatyckiego Towarzystwa Kryminologicznego, Terrie Moffitt, laureatka Nagrody Sztokholmskiej w 2007 r. i członkini jury, Candice Odgers (Uniwersytet Kalifornii w Irvine), Jerzy Sarnecki z Uniwersytetu Sztokholmskiego i Amerykanin Lawrence Sherman pracujący jednocześnie w Cambridge i w Uniwersytecie Marylandu (dwaj współprzewodniczący jury) oraz Per-Olof Wikström z Uniwersytetu w Cambridge.

I.

Laureaci stanowią specyficzny kryminologiczny duet, a może nawet bliźnięta. Mają bardzo podobne życiorysy. Robert J. Sampson urodził się w roku 1956 w stanie Nowy Jork. Pracuje obecnie na Wydziale Socjologii Uniwersytetu Harvarda. Od roku 2011 jest członkiem Państwowego Instytutu Sprawiedliwości (National Institute of Justice). W 2010 został wybrany prezesem Amerykańskiego Towarzystwa Kryminologicznego. W 2002 r.

wyróżniono go Nagrodą im. E. H. Sutherlanda, bodaj najważniejszą nagrodą kryminologiczną w USA. Identyczne „punkty zwrotne” dostrzeżemy w biogramie Johna H. Lauba, profesora z Uniwersytetu Marylandu. Urodził się w 1953 r. w stanie Illinois, do roku 2010 był dyrektorem Państwowego Instytutu Sprawiedliwości, w latach 2002-2003 był prezesem Amerykańskiego Towarzystwa Kryminologicznego a Nagrodą im. Sutherlanda uhonorowano go w roku 2005. Laureaci współpracują ze sobą od dłuższego czasu w badaniach naukowych. Ich zainteresowania problematyką karier kryminalnych przyniosły efekt w postaci wielu wspólnych publikacji. Napisali m.in.: *The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge* (“American Journal of Sociology”, 1991), *Turning Points in the Life Course: Why Change Matters to the Study of Crime* (“Criminology”, 1993), *Trajectories of Change in Criminal Offending: Good Marriages and the Desistance Process* (“American Sociological Review”, 1998), *Understanding Desistance From Crime; Crime and Justice: A Review of Research* (2001) oraz *Crime in the Making: Pathways and Turning Points Through Life* (1993) i *Shared Beginnings, Divergent Lives: Delinquent Boys to Age 70*. (2003). Książki wymienione jako ostatnie stanowią ich najważniejsze – jak dotąd – dokonanie naukowe. Zostały wyróżnione w Stanach Zjednoczonych ważnymi nagrodami branżowymi: *Crime in the Making* otrzymała Nagrodę Amerykańskiego Towarzystwa Kryminologicznego, Akademii Nauk Prawnokarnych (*Academy of Criminal Justice Sciences*) i Sekcji Dewiacji Amerykańskiego Towarzystwa Socjologicznego jako *książka wybitna*, natomiast *Shared Beginnings, Divergent Lives* otrzymała w 2004 r. Nagrodę im. Michaela J. Hindelanga za wybitny wkład w badania kryminologiczne (*Michael J. Hindenlang Award for the Most Outstanding Research in Criminology*) a rok później – Nagrodę im. Alberta J. Reissa (*Albert J. Reiss, Jr. Distinguished Book Award*).

R. Sampson i J. Laub prowadzą od lat badania nad karierami kryminalnymi, ich przebiegiem i cechami charakterystycznymi. Celem praktycznym takich działań jest ustalenie czynników o charakterze prognostycznym, które można wykorzystać np. w przewidywaniu przyszłych losów nieletnich sprawców czynów karalnych. Prace badawcze tego rodzaju prowadzone są od dawna; jak twierdzi P. Horoszowski¹, twórcą tego kierunku jest Ernest Burgess (szczególnie praca Bruce A. A., Burgess E. W., Harno A. J.: *The Working of the Indeterminate Sentence Law and the Parole System in Illinois*²). Za głównych propagatorów uznaje się powszechnie małżeństwo Eleanor i Sheldona Gluecków, których wieloletnie i obszerne badania zainspirowały wielu badaczy do *badan naśladowczych i weryfikacyjnych, które rozmnożyły się szczególnie po r. 1950*³ na całym świecie.

Można dyskutować o tym, kto był twórcą badań nad karierami kryminalnymi. Anglojęzyczna „Wikipedia” wskazuje np. na Williama I. Thomasa jako pioniera badań nad biograficznymi⁴, a wśród wcześniejszych ewentualnych założycieli byli być może i Henry Goddard, i Richard Dugdale prowadzący studia genealogiczne w celu wykazania znaczenia dziedziczności w etiologii kryminalnej⁵. W niniejszym artykule ważniejszy jest inny wątek: otóż badania karier kryminalnych stały się ponownie modne – i pozostają wyjątkowo popularnym kierunkiem badawczym do dziś – w latach siedemdziesiątych z chwilą, gdy

¹ Horoszowski P.: Kryminologia, str. 340

² Springfield 1928.

³ Horoszowski P.: Kryminologia, str. 341

⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/William_I._Thomas; dostęp 19.04.2011

⁵ Horoszowski P.: Kryminologia, str. 173

ukazały się słynne prace zespołu Marvinina Wolfganga, Roberta Figlio i Thorstena Sellina⁶ poświęcone zjawiskom dewiacyjnym wśród nieletnich (*Delinquency in a Birth Cohort*; 1972). Przeprowadzona wówczas analiza losów 9945 chłopców urodzonych w roku 1945 wykazała, że za czyny karalne w całej populacji odpowiedzialna jest w przeważającej mierze stosunkowo niewielka grupa chłopców, która popełniła m.in. 71% zabójstw, 73% zgwałceń, 82% rozbojów i 69% napaści z użyciem niebezpiecznych narzędzi. Ponadto badacze wykazali dwie istotne korelacje recydywizmu w tej grupie: prawdopodobieństwo ponownego popełniania czynów karalnych wiąże się z powagą popełnianych uprzednio czynów a także – co istotne – z surowością zastosowanych środków korekcyjnych. Grupę tę badacze nazwali *chronicznymi sześcioma procentami*, rozpoczynając tym samym zwyczaj tworzenia typologii nieletnich podobny do tego, który kryminologia „dla dorosłych” kultywowała w początkach swego istnienia.

Małżeństwo Sola Sheldona i Eleanor („Loni”) Gluecków warto wspomnieć nieco szerzej, choćby dlatego, że biogram Sheldona Gluecka w popularnej Wikipedii⁷ określa Sheldona jako *kryminologia polsko-amerykańskiego*. Jest to chyba jednak określenie na wyrost, nie mamy w tym przypadku do czynienia z przypadkiem podobnym do Floriana Znanieckiego, którego bez wątpliwości można nazwać polsko-amerykańskim socjologiem. Istotnie, Sheldon Glueck urodził się w Warszawie 16 sierpnia 1896 r. jako syn Charlesa (Karola?) Gluecka i Anny z d. Steinhardt, ale jego związki z Polską kończą się dość szybko, gdyż w roku 1903 wyemigrował do USA (obywatelstwo amerykańskie otrzymał dopiero w r. 1920). Trzeba jednak odnotować, że w archiwum Uniwersytetu Harvarda zachowała się m.in. korespondencja Sheldona Gluecka ze Stanisławem Batawiał⁸. Oba badacze należących do tego samego pokolenia, łączyło podobne, wieloaspektowe podejście do przestępczości i badań nad nią. Sh. Glueck studiował początkowo (w latach 1914-1915) w Georgetown University w Waszyngtonie. Podczas I wojny światowej walczył w armii amerykańskiej⁹, po wojnie wznowił naukę w Uniwersytecie im. Jerzego Waszyngtona w Waszyngtonie a następnie w Uniwersytecie Harvarda, gdzie uzyskał stopnie naukowe magistra (1922) i doktora prawa (1924). Od roku 1925 prowadził działalność dydaktyczną na tym uniwersytecie (do emerytury w 1963 r.) i jednocześnie rozpoczął badania nad nieprzystosowaniem społecznym nieletnich. Zmarł 10 marca 1980 r.¹⁰ Eleanor Touroff-Glueck (ur. 12 kwietnia 1898 r. na Brooklynie) była córką Bernarda Leona Touroffa i Anna z d. Wodzisławskiej, zamożnych emigrantów z Polski. Wyszła za Sheldona w 1922 r. Rok wcześniej skończyła studia w New York School of Social Work a po ślubie rozpoczęła pracę naukową wraz z mężem na Uniwersytecie Harvarda. Stopień doktora uzyskała w 1925 r. Zmarła 25 września 1978 r. w Cambridge (stan Massachusetts, USA).¹¹

95 ⁶ Siegel L. J.: *Criminology. Theories, Patterns and Typologies*; West Publishing Company 1992, str. 94-

⁷ http://en.wikipedia.org/wiki/Sheldon_Glueck; dostęp: 15.04.2011

⁸ Por: <http://oasis.lib.harvard.edu/oasis/deliver/~law00108>; dostęp 15.04.2011

⁹ <http://encyclopedia.stateuniversity.com/pages/19961/Sheldon-Glueck.html>; dostęp: 15.04.2011

¹⁰ Biografia Sheldon Gluecka na podstawie: <http://oasis.lib.harvard.edu/oasis/deliver/~law00073>; http://en.wikipedia.org/wiki/Sheldon_Glueck; http://de.wikipedia.org/wiki/Sheldon_Glueck; dostęp: 15.04.2011 oraz na podstawie Laub J. H., Sampson R. J.: *The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge*; „The American Journal of Sociology”, Vol. 96, No. 6 (May, 1991), str. 1405

¹¹ Biografia Eleanor Glueck na podstawie: http://de.wikipedia.org/wiki/Sheldon_Glueck, <http://jwa.org/encyclopedia/article/glueck-eleanor>; dostęp 15.04.2011

Glueckowie prowadzili od lat trzydziestych do sześćdziesiątych rozległe badania nad zachowaniami dewiacyjnymi młodzieży. Analizowali sytuację 500 nieletnich z Bostonu w wieku od 10 do 17 lat i dalszych 500 nastolatków stanowiących grupę kontrolną. Badania kontynuowali w następnych latach, w czasie, gdy diagnozowani ukończyli 14, 25 i 32 lat. Ich celem było opracowanie tablic prognostycznych pozwalających przewidywać późniejszą karierę kryminalną. Uwzględniali w nich zarówno czynniki społeczne, jak indywidualne (biologiczne, psychologiczne i psychiatryczne). Stworzony przez nich model diagnostyczny opierał się na założeniach etiologicznych wyznawanych przez Sheldona Gluecka. Poglądy S. Gluecka na przyczyny przestępczości wyraża jego słynny aforyzm: *The most effective guard against delinquency is a father who is at the same time both strict and loving*¹². Zgodnie z tym czynników diagnostycznych doszukiwał się on w pięciu strefach: rygorze stosowanym przez ojca wobec chłopca, nadzorze matki nad chłopcem, postawie emocjonalnej ojca wobec chłopca, postawie emocjonalnej matki wobec chłopca oraz więzi rodzinnej. Postawa rodzicielska dająca największe prawdopodobieństwo przestępczości polega na *bardzo surowym lub zmiennym* rygorze ojcowskim, *nieodpowiednim* rygorze stosowanym przez matkę, *obojętnej lub wrogiej* postawie rodziców oraz *rozluźnionej względnie słabej* więzi rodzinnej¹³. Jako przedstawiciel podejścia mulidyscyplinarnego Sheldon Glueck był konsekwentnym i głośnym przeciwnikiem teorii zróżnicowanych powiązań Edwina H. Sutherlanda i Donalda Cresseya. Stanowisko S. Gluecka w tym sporze P. Horoszowski przedstawia następująco: *Twierdzenie, że człowiek uczy się zachowania antyspołecznego, jest zdaniem Gluecka odwróceniem pewnego porządku rzeczy, „ignorowaniem takich prymitywnych impulsów jak agresja, pożądanie seksualne, żądza posiadania i tym podobnych zjawisk, które prowadzą dziecko do rozmaitych antysocjalnych form zachowania się, zanim ono jeszcze nauczyło się tego od innych”. Mówiąc o „zwyczajnym kłamaniu, zabieraniu rzeczy, które należą do innych, o walce i zabawach seksualnych” Glueck zapytuje: „czy trzeba dzieci uczyć takich naturalnych czynności?” A więc – stwierdza ten autor – „nie zachowanie się przestępcze jest tym, czego się trzeba uczyć; ono przychodzi w naturalny sposób. To, czego się uczymy, to raczej zachowanie nieprzestępcze.”*¹⁴

R. Sampson i J. Laub, którzy spór obu badaczy opisali w oparciu o nieznane wcześniej materiały z archiwum S. Gluecka, w tym o korespondencję, także z E. Sutherlandem¹⁵, wskazują, że konflikt między nimi wynikał z faktu, iż konkurujący uczeni wywodzili się z odrębnych, rywalizujących środowisk naukowych, dających odmienne zaplecze intelektualne. E. Sutherland był przede wszystkim socjologiem, S. Glueck – prawnikiem zainteresowanym psychiatrią. W efekcie obaj tworzyli koncepcje oparte na odmiennych paradygmatach, na innym postrzeganiu kryminologii. Dla E. Sutherlanda miała być ona dyscypliną stricte socjologiczną, a przestępstwo zjawiskiem kulturowym, podczas gdy Sh. Glueck akcentował potrzebę multidyscyplinarności badań, a kryminologię postrzegał – na ówczesną modłę europejską – jako metanaukę gromadzącą całokształt wiedzy na temat przestępstwa wytworzony w innych dyscyplinach. E. Sutherland manifestował przywiązanie do metody

¹² Za: http://www.en.thinkexist.com/quotes/sheldon_glueck/; dostęp 15.04.2011

¹³ Horoszowski P.: Kryminologia, str. 344-345

¹⁴ Horoszowski P.: Kryminologia, str. 301

¹⁵ Laub J. H., Sampson R. J.: *The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge*; „The American Journal of Sociology”, Vol. 96, No. 6 (May, 1991), str. 1402

indukcji analitycznej, stworzonej w 1934 r. przez Floriana Znanieckiego¹⁶, a Sh. Glueck starał się odkryć przestępcę (stąd tytuł najważniejszej książki Gluecków *Unraveling Juvenile Delinquency*¹⁷) zestawiając różne metody badawcze właściwe dla odrębnych dyscyplin składających się na kryminologię: *The separate findings, independently gathered, integrate into a dynamic pattern which is neither exclusively biologic nor exclusively socio-cultural, but which derives from an interplay of somatic, temperamental, intellectual, and socio-cultural forces*.¹⁸ Wreszcie, zdaniem J. Lauba i R. Sampsona istotną rolę w tym konflikcie stanowiły osobiste ambicje i rywalizacja badaczy wywodzących się z odmiennych szkół naukowych. Z kolei biografowie E. Sutherlanda podkreślają, że silny wpływ na jego poglądy wywierała szkoła chicagowska, a zwłaszcza znajomość z Williamem I. Thomasem, za którym E. H. Sutherland odrzucał psychoanalizę jako perspektywę badawczą doszukującą się wewnętrznych czynników kryminogennych¹⁹. Osobiście uważam, że istotne znaczenie dla jego poglądów miało także jego protestanckie wychowanie i głęboka religijność, którą przejawiał, w także w swej pracy naukowej²⁰. Mogły one być zasadniczą przyczyną postrzegania przestępcy jako „błądzącego” i odrzucania poglądu o predestynacji niektórych jednostek do zachowań kryminalnych: *Human behavior is flexible, not fixed, and changes based on the situation*.²¹

Historia kryminologii pełna jest wielkich sporów wielkich badaczy. Najintensywniejsze z nich toczyły się wtedy, gdy założenia podstawowe ich koncepcji teoretycznych były przeciwstawne (np.: natura – kultura, determinizm – indeterminizm, sprawca racjonalny – sprawca emocjonalny, kara resocjalizująca – kara-odpłata). Odmienne założenia prowadzić mogą bowiem do sprzecznych wniosków. W ostatnich latach na przykład obserwujemy debatę między zwolennikami teorii samokontroli Trávisa Hirschiego i Michaela Gottfredsona a przedstawicielami teorii działań sytuacyjnych opracowanej przez Petera-Olofa Wikströma²². Nawet jeśli główne twierdzenia obu koncepcji wydają się tożsame (teza pierwszej teorii: *w danej sytuacji ten małoletni popełni czyn karalny, kto szybciej ulega swoim zachciankom* jest przeciwieństwem tezie drugiej: *spośród małoletnich o identycznym stopniu samokontroli ten popełni czyn karalny, kto znajdzie się w środowisku bardziej obfitym w pokusy*), to konsekwencją odmiennego punktu wyjścia są przeciwstawne implikacje praktyczne. Teoria samokontroli radzi: *osoba opiekująca się dzieckiem musi to robić z uwagą, zauważać pojawienie się u dziecka zachowań dewiacyjnych i osoba zdająca*

¹⁶ In 1934 he formulated the principle of analytic induction, designed to identify universal propositions and causal laws. He contrasted it with enumerative research, which provided mere correlations and could not account for exceptions in statistical relationships; http://en.wikipedia.org/wiki/Florian_Znaniecki; dostęp 20.04.2011

¹⁷ Wyd. I. Harvard University Press, 1950

¹⁸ Glueck S., Glueck E.: *Unraveling Juvenile Delinquency*, str. 281, za: Laub J. H., Sampson R. J.: *The Sutherland-Glueck Debate: On the Sociology of Criminological Knowledge*; “The American Journal of Sociology”, Vol. 96, No. 6 (May, 1991), str. 1410

¹⁹ Martin R., Mutchnick R. J., Timothy Austin W.: *Criminological Thought. Pioneers Past and Present*; New York 1990, str. 144

²⁰ Martin R., Mutchnick R. J., Timothy Austin W.: *Criminological Thought. Pioneers Past and Present*; New York 1990, str. 140

²¹ Martin R., Mutchnick R. J., Timothy Austin W.: *Criminological Thought. Pioneers Past and Present*; New York 1990, str. 149

²² Teorię działań sytuacyjnych w przystępny sposób wyjaśnia sam P.-O. Wikström w prezentacji dostępnej na stronie internetowej Wikström P.-O. H., *What happens when cohesion fails?*; <http://cambridgeppf.org/vision/7/wikstrom.pdf>; dostęp – kwiecień 2011

sobie sprawę z dewiacyjnego zachowania dziecka musi je za to ukarać²³. Natomiast P.-O. Wikström postuluje wychowywanie dzieci w środowisku wolnym od czynników ryzyka (np. ograniczenie agresywnych przekazów medialnych)²⁴.

Również nurt badań karier kryminalnych nie jest wolny od sporów. Zasadnicze założenia są powszechnie uznawane. Są to następujące twierdzenia²⁵:

- a. szczyt kariery kryminalnej przypada na okres między 15 a 19 rokiem życia;
- b. największą dynamikę rosnącą zachowań kryminalnych obserwujemy między 8 a 14, a malejącą – między 20 a 29 rokiem życia;
- c. wczesna inicjacja prognozuje względnie długą karierę i popełnienie względnie wielu przestępstw.
- d. istnieje ciągłość zachowań kryminalnych między dzieciństwem, okresem dojrzewania i pełnoletniości, choć może się zmieniać dynamika, styl i rodzaj popełnianych czynów.
- e. ułamek populacji nieletnich popełnia większą część czynów karalnych;
- f. czyny karalne nieletnich są raczej zróżnicowane niż wyspecjalizowane;
- g. zachowaniom przestępczym towarzyszą inne zachowania antyspołeczne (pijaństwo, niebezpieczna jazda, promiskuityzm, bullying, wagary);
- h. nieletni popełniają czyny karalne zbiorowo, dorośli po 20 r. ż. popełniają przestępstwa samodzielnie.
- i. powody popełniania czynów karalnych przez nieletnich są zróżnicowane (racjonalne – zdobycie dóbr, zemsta, emocjonalne – rozrywka, gniew), natomiast po 20 roku życia rośnie znaczenie przyczyn racjonalnych.
- j. obserwujemy zjawisko dorastania do przestępstw – poszczególne rodzaje czynów karalnych zaczyna się popełniać w różnych okresach życia (najpierw kradzieże sklepowe, potem włamania, jeszcze później rozboje).

Natomiast zasadniczy spór wśród badaczy karier kryminalnych dotyczy problemu kwestii predestynacji (bądź jej braku) do zachowań przestępczych pewnych grup nieletnich, w tym istnienia, bądź nieistnienia kategorii sprawców chronicznych popełniających czyny przez całe życie. Praktyczną konsekwencją jednej i drugiej postawy jest m.in. odmienne podejście do zagadnienia celu realizacji społecznej. Jeśli istnieje u części osób stała tendencja do zachowań kryminalnych, najwłaściwszą odpowiedzią staje się izolacja i uniemożliwienie popełniania przestępstw, jeśli nie – oczywistym rozwiązaniem jest stworzenie dla skazanego oferty resocjalizacyjnej.

Terrie E. Moffit – laureatka Nagrody Sztokholmskiej za rok 2007, a obecnie członkini jury tej Nagrody – za swe najważniejsze dokonanie może uznać wyodrębnienie (w badaniach opublikowanych w 2002 r.²⁶) wśród nieletnich dwóch kategorii sprawców: wyrastających z przestępczości wraz z osiągnięciem dojrzałości (*adolescence-limited*) oraz chronicznych (*life-*

²³ Siegel L. J.: *Criminology. Theories, Patterns and Typologies*; West Publishing Company 1992, str. 236

²⁴ Wikström P.-O. H., *What happens when cohesion fails?*; <http://cambridgeppf.org/vision/7/wikstrom.pdf>, dostęp – kwiecień 2011

²⁵ Farrington D. P.: *Life-Course and Developmental Theories in Criminology*; [w:] McLaughlin E., Newburn T. (red.) *The SAGE Handbook of Criminological Theory*; SAGE, Los Angeles, London, New Delhi, Singapore, Washington DC 2010; str. 250-251

²⁶ Moffit T. E.: *Adolescence-limited and life-course-persistent antisocial behavior: A developmental taxonomy*; "Psychological Review" nr 100 (1993), str. 674-701.

course persistent) i wykazanie, iż tych ostatnich charakteryzuje stosunkowo wczesne rozpoczęcie działalności kryminalnej, utrzymywanie aktywności kryminalnej do końca życia z takim samym nasileniem (choć każdemu okresowi życia przyporządkowane są odmienne rodzaje przestępstw) i silny ostracyzm wśród rówieśników. Sprawcy chroniczni stanowią zdecydowaną mniejszość wśród nieletnich (około 5-10%) a ich zachowania antysocjalne są konsekwencjami problemów psychologicznych i neurologicznych. T. E. Moffit dowodziła związku chronicznej przestępczości z doznaniem przemocy w dzieciństwie, a nadto – co szczególnie wyróżnia jej podejście – z pewnymi uwarunkowaniami genetycznymi (nieprawidłowościami funkcjonowania genu odpowiedzialnego za produkcję monoaminooxydazy typu A, które prowadzą do zaburzeń nastroju). Teza o istnieniu grupy przestępców chronicznych powstała w wyniku wieloletnich wcześniejszych badań dowodzących istnienia szczególnego rodzaju osobowości nazwanej przez nią *osobowością ryzykanta*. Cechować ją mają wysokie wyniki w testach impulsywności i skłonności negatywnych emocji i jednocześnie niskie wyniki w testach samokontroli. T. E. Moffit zajmowała się nadto wykazywaniem związków tego typu osobowości z poziomem serotoniny. Analizy wpływu serotoniny na zachowanie z kolei poprowadziły ją w kierunku poszukiwania przyczyn deficytu tego neuroprzekaźnika. Z tego względu zwróciła szczególną uwagę na implikacje posiadania „krótszej” wersji genu 5-HTT odpowiedzialnej zdaniem genetyków za depresję bądź zachowania agresywne w chwili stresu.²⁷ Jej aktywność naukową można chyba uznać za kontynuację kierunku wyznaczonego w przeszłości przez małżeństwo Gluecków a następnie przez zespół M. Wolfganga: konsekwentnie zwraca uwagę na różnorodność czynników wpływających na genezę zachowania przestępczego i kształtuje własną typologię karier kryminalnych opartą na założeniu istnienia grupy chronicznych przestępców, których zachowania kryminalne są łącznym efektem oddziaływania niekorzystnych czynników społecznych, wadliwego oddziaływania wychowawczego i swoistych problemów genetycznych.

II.

Teoria, jaką opracowali R. Sampson i J. Laub, jest koncepcją jednoznacznie stojącą w opozycji do idei sprawców chronicznych zaproponowanej przez T. E. Moffit. Nazwali ją *Age-graded theory of informal social control*, natomiast w polskiej literaturze znana jest pod enigmatyczną nazwą *teorii drogi życiowej R. Samsona i J. Lauba*²⁸.

Opracowanie teorii drogi życiowej poprzedzone było wcześniejszymi badaniami R. Sampsona i J. Lauba nad karierami dewiacyjnymi, których efekty zostały wmontowane w ostateczną wersję ich koncepcji. Dały m.in. następujące rezultaty:

- stwierdzili, że zachowania dewiacyjne w dzieciństwie są znacznie częstsze niż w wieku dojrzałym a osoby w wieku 18-20 popełniają trzy razy więcej przestępstw z użyciem przemocy niż dorośli, w wieku 12-17 lat – dwa razy częściej (J. Laub i in. 87’);
- dowodzili, iż istnieje istotna zależność między udziałem w działalności dewiacyjnej a ryzykiem stania się ofiarą rozboju i pobicia (J. Laub, R. Sampson i in. 91’)

²⁷ Por. Fajst M.: *Sztokholmska Nagroda Kryminologiczna 2007*; „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Kryminologicznego im. profesora Stanisława Batawii” nr 15, Warszawa 2006, str. 84-89.

²⁸ Por.: Schneider H.-J.: *Przyczyny przestępczości. Nowe aspekty międzynarodowej dyskusji o teoriach kryminologicznych*; „Archiwum Kryminologii”, t. XXIII-XXIV, Warszawa 1997-1998; str. 33

– wykazali, że dzieci rodziców zaangażowanych w działalność kryminalną oraz używających narkotyków są bardziej narażone na zachowanie naruszające prawo niż dzieci wychowujące się w rodzinach, których nie występują takie zjawiska (J. Laub, R. Sampson 93')

Inne badania odnoszące się do koncepcji kontroli społecznej T. Hirschiego wskazywały na czynniki wpływające na ryzyko dewiacji:

– czynniki związane z rodziną: słaba kontrola rodzicielska, słabe przywiązanie do rodziców, niekonsekwentna dyscyplina, surowość i zastraszanie;

– czynniki związane ze środowiskiem szkolnym – przywiązanie do szkoły ma silne oddziaływanie powstrzymujące niezależnie od przywiązania do rodziny;

– przywiązanie do rodziny i szkoły ma znacznie silniejsze znaczenie niż pozostałe czynniki związane z tymi grupami i czynniki strukturalne;

– przywiązanie do nieletnich sprawców czynów karalnych silnie wpływa na ryzyko dewiacji, jednak rodzina i szkoła mają znacznie silniejszy wpływ na dzieci niż nieletni rówieśnicy

Ogólnie biorąc R. Sampson i J. Laub uznali, iż czynniki strukturalne i indywidualne predyspozycje mają niewielki wpływ na zachowania dewiacyjne nieletnich, natomiast zasadniczy wpływ na karierę dewiacyjną ma proces kontroli społecznej.

R. Sampson i J. Laub prowadzili także badania modeli przejścia między nieletniością a „dorosłą” karierą kryminalną. Dostrzegli, iż nieletni mają czterokrotnie większą szansę na kontynuację kariery kryminalnej w okresie dojrzałości niż ich rówieśnicy. Ponadto w przypadku nieletnich, którzy zostali dorosłymi przestępcami, istnieje większe prawdopodobieństwo innych zachowań antyspołecznych. Wzrasta ryzyko, że będą nadużywać alkoholu, naruszać dyscyplinę podczas służby wojskowej, nie uzyskają niezależności ekonomicznej, będą mieć niższe aspiracje, rozwiodą się, a ich kariera zawodowa nie będzie imponująca. Podwyższone ryzyko kontynuowania kariery kryminalnej w dorosłości jest efektem tego, iż zachowania dewiacyjne w okresie dorastania utrudniają wzmocnienie więzi społecznej w okresie dojrzałości, a osłabione więzi społeczne dają w efekcie większe zagrożenie przestępczością. Z kolei stała praca i zawarcie małżeństwa sprzyjają rezygnacji z zachowań kryminalnych i to bez względu na uzależnienie od alkoholu i działalność kryminalną małżonka.

Punktem wyjścia do zasadniczych badań J. Lauba i R. Sampsona było odkrycie w archiwum Uniwersytetu Harvarda materiałów zgromadzonych przed laty przez Sheldona Gluecka. W 1986 r. rozpoczęły się sześćioletnie ponowne analizy tych danych. Możliwość przeprowadzenia takich badań była o tyle cenna, iż w archiwum zgromadzono wyjątkowo obfite zasoby istotnych informacji o osobach będących obiektem analiz, także takie, których dziś – jak przyznali sami badacze – prawdopodobnie z powodów etycznych nie wolno byłoby zbierać²⁹. Począwszy od roku 2003 R. Sampson i J. Laub rozpoczęli rozszerzone badania karier kryminalnych wybranych osób z zasobu Sh. Gluecka obejmujące ich dalsze losy do siedemdziesiątego roku życia. Polegały one na analizie danych z federalnych i stanowych

²⁹ Por.: Laub J. H., Sampson R.: *A General Age-Graded Theory Of Crime: Lessons Learned And The Future Of Life-Course Criminology*; [w:] Farrington D. (red.): „Advances in Criminological Theory” nr 13, (2004), str. 3; Por. także: Laub J. H., Sampson R.: *Shared Beginnings, Divergent Lives, Delinquent Boys to Age 70*; Harvard University Press, Cambridge (Mass.) 2003, str. 5. W książce tej, prezentującej wyniki badań opartych na danych z archiwum Sh. Gluecka, autorzy zdecydowali się zmienić imiona, nazwiska, daty urodzin i inne informacje o badanych osobach, które mogły pozwolić na ich identyfikację (tamże, str. 1x).

statystyk kryminalnych oraz wywiadów z 52 osobami z zasobu Sh. Gluecka (próba reprezentatywna) obejmujących kariery życiowe respondentów na przestrzeni następnych 50 lat. Badania porównawcze statystyk dotyczących 1000 osób z zasobu Sh. Gluecka nie wskazały na istotną różnicę w nasileniu zachowań kryminalnych między dawnymi sprawcami czynów karalnych a grupą kontrolną. Natomiast wywiady pozwoliły na odkrycie owych słynnych *kamieni milowych*, decydujących o *stabilizacji i zmianie* w biografii. Badania wskazały występowanie zależności między silną więzią z pracą i rodziną a odejściem od przestępczości oraz między słabą więzią a trwaniem w działalności kryminalnej. Dlatego najważniejszymi momentami w karierze okazały się być zmiany związane z pracą (np. podjęcie pracy, zmiana pracy itp.) oraz rodziną (zmiany statusu rodzinnego).

Badania nad zachowaniami dewiacyjnymi nieletnich i dorosłych za punkt wyjścia przyjmowały koncepcje teoretyczne Sh. Gluecka i T. Hirschiego. Jednak badacze przechodząc do analizy karier kryminalnych na przestrzeni 50 lat po badaniach Sh. Gluecka poczynili obserwacje, które spowodowały, iż musieli odejść od tradycji i stworzyć własną koncepcję. Uznali bowiem, że nie można tłumaczyć zachowań kryminalnych dorosłych poprzez analizowanie zachowań dewiacyjnych przejawianych w dzieciństwie. Na dorosłych oddziałuje zbyt wiele czynników środowiskowych, by negatywne doświadczenia z okresu dzieciństwa czy wpływ czynników genetycznych mogły bezwzględnie determinować skłonność do przestępstw. Jak sami twierdzą³⁰, ich koncepcja

- jest bardziej dynamiczna od teorii braku samokontroli T. Hirschiego i M. Gottfredsona, bo przewiduje możliwość dokonywania przez jednostkę gwałtownych wolt, niewyobrażalnych przy założeniu istnienia osobowości predystynowanej do popełniania przestępstw,

- przeciwstawia się teorii T. E. Moffit, kwestionując zasadność jej deterministycznego podejścia kariery kryminalnej

- zgodnie z najnowszymi trendami w teorii kryminologii opiera się na założeniu wolnej woli jednostki (i *lagodnym* determinizmie).

Oznacza to, że R. Sheldon i J. Laub wręcz zanegowali dorobek nurtu badań nad karierami przestępczymi w zakresie prognozy kryminologicznej. Ich badania mówią nam wprost: nic nie jest przesądzone.

Ostateczna wersja teorii zamyka się w trzech twierdzeniach:

1. Zachowania dewiacyjne w dzieciństwie i okresie dojrzewania są efektem błędów nieformalnej kontroli społecznej (wpływu rodziny i szkoły), na której kształt wywierają czynniki strukturalne (bieda, krzywda, rozbiecie rodziny). Czynniki strukturalne mają zatem wpływ pośredni.

2. Obserwujemy ciągłość zachowań antyspołecznych od dzieciństwa do dorosłości (popełnianie czynów karalnych w okresie dojrzewania jest predyktorem przestępczości i innych form dewiacji), choć możliwe jest odejście od takich zachowań z chwilą pojawienia się tzw. *punktów zwrotnych*.

3. W okresie dojrzałości zmiany w zachowaniach przestępczych należy tłumaczyć mocą więzi z nową rodziną i pracą – bez względu na skłonności do zachowań dewiacyjnych w dzieciństwie.

³⁰ Por.: Laub J. H., Sampson R.: *A General Age-Graded Theory Of Crime: Lessons Learned And The Future Of Life-Course Criminology*; [w:] Farrington D. (red.): „Advances in Criminological Theory” nr 13, (2004), str. 17 i nast.

Zasadniczym przesłaniem opracowania *Shared Beginnings, Divergent Lives* jest myśl, iż jednostki odchodzą od działalności kryminalnej na podstawie samodzielnych decyzji (jest to zatem koncepcja osadzona w nurcie racjonalnego wyboru) podejmowanych w pewnym kontekście strukturalnym, w którym szczególną rolę odgrywają instytucje społeczne pomagające wytrwać w woli rezygnacji z przestępczości. Samo odejście od przestępczości jest procesem a nie wydarzeniem jednostkowym i należy je analizować w kontekście indywidualnym, sytuacyjnym i społecznościowym, i w z związku z pewnymi środowiskami (przede wszystkim środowiskiem rodzinnym, pracą, służbą wojskową). R. Sampson i J. Laub zwracają uwagę na szczególne znaczenie następujących czynników na rezygnację z kariery kryminalnej:

- odcięcie od środowiska stymulującego do przestępczości i przedstawienie oferty nowego życia (*knifffing off*); efekt odcięcia daje rozpoczęcie służby wojskowej, umieszczenie w *reform school* (ośrodku wychowawczym), w mniejszym stopniu małżeństwo;
- stabilizacja w roli społecznej (*structured role stability*) – w małżeństwie, pracy, społeczności lokalnej;
- związek odejścia od przestępczości ze zmianą w zakresie nieformalnej kontroli społecznej (wzmocnienie więzi społecznej poprzez np. zawarcie małżeństwa); tych, którzy odeszli od przestępczości, charakteryzowało zarówno rozpoczęcie rozsądnego życia i jak i rozpoczęcie nowej roli społecznej.

J. Laub i R. Sampson postrzegają kariery kryminalne na podobieństwo uzależnienia (przestępczość uzależnia, bo *uwodzi, kusi i jest trudna do porzucenia mimo coraz bardziej wyrazistych rosnących kosztów*³¹). Podobnie jak w terapii uzależnień dla skutecznego porzucenia przestępczego stylu życia konieczne jest znalezienie się w nowej sytuacji, stwarzającej okazję do zmiany stylu życia i tożsamości. Okoliczności sprzyjające to takie, w których może pojawić się efekt odcięcia, oraz dzięki którym występują jednocześnie nadzór i kontrola zachowań oraz nowe okazje rozwoju i uzyskania wsparcia społecznego.

Jednocześnie autorzy zauważają, że te same czynniki, które wpływają na decyzję o zaniechaniu kariery przestępczej, mają wpływ na jej trwanie. Osoby decydujące się na trwanie w przestępczości unikają kontaktów, które mogłyby pozwolić im odejść od przestępczości: często zmieniają miejsca zamieszkania, charakteryzuje je niestalość związków małżeńskich, zmiany pracy, problemy w szkole i wojsku, względnie długie okresy pozbawienia wolności, za to utrzymują kontakty z osobami znajdującymi się w takiej samej sytuacji. Jednak wszyscy *społeczni nomadzi* (J. Laub i R. Sampson używają pojęcia zapożyczonego od Michela Foucaulta, nie zaś jakiegoś odpowiednika *sprawców chronicznych*) prędzej czy później rezygnują z kariery kryminalnej, bo odejście od przestępczości jest takim samym procesem jak walka człowieka z jego uzależnieniem. Każdy ma wolę porzucenia niechlubnego stylu życia, wielu brakuje jednak determinacji. Ta może się pojawić, gdy „uzależniony od przestępczości” znajdzie się w sprzyjającym środowisku, wspierającym proces odejścia. Oczywiście, trzeba dodać w zastępstwie badaczy, pewna grupa spośród owych nomadów nie spotka w życiu takich warunków. Analizując biografie takich osób będziemy mieli skłonność do wskazywania ich jako sprawców chronicznych, ale taka klasyfikacja jest nieuprawniona (jak twierdzili jest efektem dwóch zjawisk: tzw. *childern*

³¹ Laub J. H., Sampson R.: *A General Age-Graded Theory Of Crime: Lessons Learned And The Future Of Life-Course Criminology*; [w:] Farrington D. (red.): „Advances in Criminological Theory” nr 13, (2004), str. 12.

determinism czyli ludzkiej skłonności do heurystyk w stylu „czym skorupka za młodu nasiąknie, tym na starość trąci, oraz tzw. *psychiatric impulse* czyli inklinacji części badaczy do doszukiwania się w jednostce stałych tendencji dewiacyjnych), bo nie ma w nich żadnej cechy, która zmuszałaby ich do trwania w dewiacji. Po prostu: tzw. *chroniczni sprawcy* nie mieli szczęścia spotkać w życiu korzystnie oddziałujących osób czy sytuacji.

Przeprowadzona przez R. Sampsona i J. Lauba krytyka dotychczasowego dorobku nurtu badań karier kryminalnych łączy się z postulatem oparcia tych badań na nowych założeniach wstępnych. Postulują oni, by przyszłe badania uwzględniły swobodę dokonywania wyborów przez jednostkę i odeszły od koncepcji konstruowania typów karier kryminalnych, uwzględniały odrębność kariery kryminalnej w okresie dorosłości i kariery dewiacyjnej nieletnich oraz skupiły się na analizie znaczenia instytucjonalnych punktów zwrotnych w życiu.

Potrzeba odrębnego badania karier w okresie dojrzałości jest wynikiem stwierdzonego przez J. Lauba i R. Sampsona istotnego zróżnicowania zachowań kryminalnych w okresie dojrzałości nawet u osób, które można uznać, że we wcześniejszym okresie przejawiały podobny styl życia. Tworzone dotychczas typologie nieletnich pozwalają co najwyżej prognozować karierę do 20 r. ż., później kariery różnicują się w sposób nieprzewidywalny (jakby zadziałał tu znany z teorii chaosu efekt motyla). W szczególności nie da się określić na podstawie badań typologii karier kryminalnych dynamiki i stylu odchodzenia od przestępczości. Ponadto aktywność kryminalna w okresie dojrzałości ma swoją specyficzną dynamikę i zróżnicowanie. Jej najważniejszą cechą jest to, że maleje nawet wśród szczególnie aktywnych sprawców, gdy osiągną oni wiek średni.

J. Laub i R. Sampson kwestionują zasadność badań opartych na tworzeniu typologii karier kryminalnych, które stanowią podstawę wszystkich badań w tym zakresie. Wydziela się na ogół dwie grupy podstawowe: sprawcy „zwykli” i „chroniczni”, i dzieli się ew. tych drugich na podtypy. Koncepcjom takim zarzucają kardynalny błąd metodologiczny. Ich zdaniem typologie powstają w wyniku analiz prowadzonych „od końca do początku” czyli doszukiwania się przyczyn zachowania tkwiących w przeszłości nie zaś na podstawie prognozy kryminologicznej. Natomiast metodologicznie poprawne badania „od początku do końca” jak dotąd nie dostarczają dowodów na istnienie grup o specyficznych trajektoriach karier kryminalnych w całym życiu. Z tego względu niezbędna jest segmentacja badań i tworzenie odrębnych koncepcji tłumaczących zachowania kryminalne w poszczególnych okresach.

Badania karier powinny odejść od „twardego” determinizmu i akcentować znaczenie wyborów dokonywanych przez jednostkę oraz jej świadomość konsekwencji podejmowanych wyborów. Najważniejszy konstrukt teorii J. Lauba i R. Sampsona – punkty zwrotne – należy interpretować nie jako czynniki uruchamiające zmianę stylu życia, lecz raczej jako punkty w czasie, przy których jednostka ma skłonność do dogłębnego przemyślenia swego dotychczasowego życia. J. Laub i R. Sampson odkryli, że ludzie starają się realizować pewne skrypty, określające, jak należy postępować w danej sytuacji, i zachowują się zgodnie z posiadanym ideałem. Odnosi się to zarówno do tych, którzy kończą karierę kryminalną w pewnym punkcie zwrotnym i starają się odtąd zachowywać jako wzorcowy mąż, pracownik, albo „nawrócony przestępca”, jak również tych, którzy pozostają przy karierze kryminalnej. Ich decyzja nie jest spowodowana tyle np. impulsywnością czy brakiem wiedzy o konsekwencjach swoich zachowań, co raczej tym, że przestępczość przynosi im gratyfikacje

psychiczne („uwiedzenie przestępstwem” Katza) albo wiąże się z oporem wobec władzy (postrzeganie „systemu” jako nieuczciwego).

Podczas kongresów Europejskiego Stowarzyszenia Kryminologicznego w Edynburgu i Liege zaprezentowano raporty z dwóch programów badawczych wykorzystujących koncepcję Johna Lauba i Roberta Sampsona. W 2010 r. Colin Webster (UK) przedstawił referat *Third sweep on the Teesside studies: criminal careers and recurrent poverty (1998-2009)*. Wykazał w nim, iż typowe czynniki ryzyka nieprzystosowania społecznego nieletnich (czynniki strukturalne i osobowościowe) nie stanowią bezpośrednich prognostyków przestępczości. Za to jako czynniki decydujące o zaprzestaniu kariery kryminalnej, pozostaniu w niej lub powrocie mogą działać wydarzenia z życia jednostki. Te nieprzewidywalne ale nie przypadkowe momenty przełomowe, które szczególnie skutecznie wpływają na rezygnację z kariery kryminalnej zwłaszcza wtedy, gdy dojdzie do ich kumulacji, nazywał *critical moments*. Z kolei Inge Lise Lien z Norwegii (referat *Dealing with Gangs in a Transnational Context* przedstawiony na kongresie w Edynburgu) badająca aktywność gangów grupujących młodzież ze środowisk imigranckich wskazała na znaczenie współpracy z nieformalnymi liderami społeczności imigrantów przy wypracowaniu sposobów rozwiązania problemu nieprzystosowania nieletnich. Wywiady, które przeprowadziła w tym środowisku, wskazują, iż najważniejszym środkiem dyscyplinującym okazuje się być ostracyzm, jakim społeczność ta otacza rodzinę nieletnich. Zmusza on rodziców nieletnich do podjęcia zdecydowanych działań. Nieletni, którzy nie zaprzestaną działalności kryminalnej, mogą się liczyć z odesłaniem do kraju pochodzenia, co jest karą najdotkliwszą. Często stosowanym środkiem jest także zmuszenie syna do zawarcia małżeństwa pod groźbą odesłania do kraju.

III.

Praktyczne implikacje koncepcji Johna Lauba i Roberta Sampsona są oczywiste. Ich badania potwierdziły empirycznie zasadność polityki opartej na takich założeniach, które stanowią podstawę na przykład aktualnie obowiązującego systemu prawa karnego. Odkrycie, że *nawet czynni przestępcy mogą na dobre przestać popełniać przestępstwa po przejściu pewnych „punktów zwrotnych” w życiu*, stwarza możliwość prowadzenia nowych oddziaływań resocjalizacyjnych w formie asystowania przy zmianie środowiska społecznego. J. Laub i R. Sampson przywracają przekonanie, że człowiek ma wolę odejścia od przestępczości, stąd zadaniem polityki karnej powinno być utrwalenie tej tendencji. Proponują resocjalizację rozumianą jako włączanie do społeczeństwa, nie zaś wyjmowanie w celu naprawy, stworzenie oferty działań naprawczych, proponowanych osobom znajdującym się w swoim „punkcie zwrotnym” (np. w momencie skazania; izolacja więzienna jako punkt zwrotny jest tylko początkiem resocjalizacji) i objęcie takich osób asystą podobną do tej, z jakiej korzystają uzależnieni odbywający terapię w systemie Anonimowych Alkoholików.